

Inhoud

-
- 2 *Interview met Rozalie Hirs*
- 14 *De verzamelde gedichten van Wiel Kusters*
- 22 *Stadsklanken met Astrid Haerens*
- 34 *Interview met Sasja Janssen*
- 62 *Op bezoek in het Keats House te Rome*
-

Gedichten

- 10 *Liesbeth Langemaat*
- 40 *Martijn den Ouden*
- 52 *Loren Brouwers*
- 60 *Raveel-gedicht van Sofie Verdoodt*
- 66 *Remco Ekkers*
- 80 *Claude van de Berge*
-

Rectificatie

*In het vorige nummer van Poëziekrant verscheen een verstripping van een gedicht van Erik Solvanger. We vergaten de naam van de tekenaar te vermelden. Dat is **Martien Bos***

en verder

8 IM John Ashberry 13 Serendipity 18 Hans Tentije 20 Martin Reints 28 Bonusgedichten 31 Jan M. Meier 32 Claude van de Berge 38 Yannick Dangre 42 Tachtigers-boek 44 De Coninck-biografie 46 Elsschot-boek 48 Uit de zeef 50 Poëziebus 54 Dorien De Vylder 55 Laurens Ham 57 René Utermarkt 58 Ron Elshout 68 Leonard Nolens 70 Jo Gisekin 72 Benno Barnard 74 Marc Tritsmans 77 Bart Plouvier 78 Column Kees 't Hart 83 Essay Versopolis 88 U NU!

“Ik ben in de wereld niet erg praktisch; ik ben echt een maker, houd van de dialoog met het nieuwe ding tijdens het maken”

Een gesprek met Rozalie Hirs

Alles is onderzoek

Johan de Boose

foto's Bianca Sijm

Rozalie Hirs is dichter en componist. Ze groeide op in Duitsland, studeerde in Amerika en woont nu al geruime tijd in Nederland. Aanvankelijk studeerde ze chemische technologie, maar ze koos uiteindelijk toch voor de kunst. Onlangs verschenen van haar de tientalige bundel *gestammelte werke* en de Nederlandstalige bundel *verdere bijzonderheden*. Johan de Boose praat met haar.

“Ik heb een verruimde kijk op mijn eerste taal, de taal waarin ik schrijf, weet hoe betrekkelijk die is. Dat maakt mijn poëzie misschien ook een beetje on-Hollands, ruimer.”

Het is geen alledaagse combinatie: dichter-componist. Kom je uit een artistiek nest?

Rozalie Hirs Met poëzie en muziek was ik als kind al bezig. Mijn ouders lazen veel boeken. Mijn vader had in zijn studententijd gedichten en columns geschreven. Elke avond las hij ons voor. Met mijn moeder zongen we tussen de middag een uur. Zij was geen muzikante, maar ze had wel een heel mooie stem, net als haar eigen moeder. En de vader van mijn grootmoeder was professioneel muzikant, bariton.

Wist je al vroeg dat je je leven aan poëzie en muziek wilde wijden?

RH Toen ik achttien was, voelde ik wel dat de poëzie en de muziek mij trokken, maar ik was te onzeker voor het kunstenaarschap, dacht dat ik daar niet goed genoeg voor was. Die onzekerheid zat in onze hele generatie. Het waren de jaren tachtig: *no future*, *punk*, grote werkloosheid, algehele crisis. Mijn ouders zeiden: 'Wees maar geëmancipeerd en zorg dat je je brood kunt verdienen, de poëzie en de muziek kun je er altijd wel bijdoen.' Ze wisten natuurlijk niet dat het zo erg jeukte. Ik heb keurig mijn studie afgemaakt, maar ik bleef altijd met poëzie en muziek bezig. Op mijn vijfentwintigste heb ik m'n poëzie voor het eerst op een festival voorgedragen, en ik won een prijs. Zo leerde ik m'n toekomstige redacteur kennen, Jan Kuijper van Querido. Hij vroeg me per post: 'Stuur eens wat in voor het tijdschrift *De Revisor*'. Toen ik m'n poëzie had ingestuurd, kreeg ik een heel mooie brief terug. Mijn echte geboorte als dichter en componist begon op dat moment.

“Er zijn veel tegenstrijdige drijfveren, intenties, gevoelens, gedachten. Het kost een mens een heel leven om hier koek van te bakken.”

Kon je toen zelf al beoordelen wat je maakte?

RH Niet echt, denk ik, al was ik behoorlijk eigenwijs en kon ik als het ware voelen of een gedicht goed was. Jan Kuijper was de eerste professionele persoon die m'n werk las, naast andere juryleden, onder anderen Tonnus Oosterhof en Hans Berghuis, die allebei een klein maar fijn rapport over mij hadden geschreven. Kuijper was geïntrigeerd door m'n werk. Telkens als ik nieuw werk had, ging ik langs bij Querido om erover te praten, en in 1997 zei hij opeens: 'Nu hebben we je debuutbundel.' Ik dacht: hè?, en hij zei: 'Wat denk je dat we hier al die jaren hebben zitten doen?' Ik had er helemaal niet aan gedacht, misschien ook uit een soort zelfbescherming. Dat debuut was *Locus*. Ik heb veel mazzel gehad dat ik Jan Kuijper leerde kennen.

Hij heeft je gestimuleerd om door te gaan?

RH Ik zou wel zijn doorgegaan, hoor, want ik schreef al heel lang, maar ik ben in de wereld niet erg praktisch; ik ben echt een maker, houd van de dialoog met het nieuwe ding tijdens het maken. Die dialoog is in eerste instantie belangrijker voor me dan het resultaat.

Het is soms moeilijk om dingen af te maken, want een creatief proces, daar kun je eindeloos mee doorgaan, het kan altijd beter. Het is een zegen dat er gepubliceerde boeken bestaan en cd's, of een uitvoering, want daardoor word ik gedwongen om de dingen af te ronden. Zo goed als het op dat moment mogelijk is.

Hoe weet je wanneer iets af is?

RH Weten wanneer iets af is, is een vorm van talent. Je weet niet waarom je het weet. Het is een gevoel, het vertoont zich aan je, het

krijgt een vorm. Maar inmiddels weet ik ook dat elke voltooiing betrekkelijk is. Je ziet of voelt soms pas een paar jaar later wat het nieuwe ding precies is of zegt of wil. Dingen kunnen altijd verbeterd worden, ze zijn nooit definitief, maar het is goed dat er een deadline is. *Locus* is bijvoorbeeld wel duidelijk een reflectie van wie ik toen was, en dat is een vorm van schoonheid. We hebben wel eens over een verzamelbundel nagedacht, en toen dacht ik: ik moet die oude gedichten herschrijven. Toen ik er echter in detail naar ging kijken, kwam ik erachter dat herschrijven misschien helemaal niet hoeft. Het is belangrijker om nieuw werk te maken en te zien hoe het zich ontwikkelt.

Je hebt ook gedichten in het Engels geschreven, die je dan later zelf in het Nederlands hebt vertaald. Heb je dan niet de neiging om buiten de lijntjes te kleuren of zelfs om er een nieuw gedicht van te maken?

RH Ja. Dat is het voordeel als je je eigen gedichten vertaalt. Als je idiomatisch wilt schrijven, is het goed om je wat vrijheden te permitteren. De nieuwe Nederlandstalige versies van *bewegingslijnen* (de Engelse originele serie van twintig gedichten verscheen in 2013 onder de titel *curvices and musicles* bij uitgeverij Vleugels en vormde ook de basis van de interactieve *Curvices* app, gemaakt in opdracht van Klankenbos/Musica, Neerpelt) bijvoorbeeld zijn behoorlijk anders geworden, zelfs qua vorm. Het zijn herdichtingen. Ze zijn door de recensent Arjan Peters in *de Volkskrant* als humoristisch bestempeld, en ze hebben inderdaad wel iets mafs, het is als een *cross American roadtrip*, je reist mee met de hoofdpersoon, die

zich eenzaam voelt en nadenkt over van alles: kunst, relaties, de samenleving.

Je hebt een tijdlang in Duitsland gewoond.

Waarom? Beschouw je Duits als je tweede taal?

RH Duits is m'n tweede taal, Engels m'n derde taal. Ik heb Duits een tijdje als m'n eerste taal beschouwd, we spraken thuis echter altijd Nederlands. Tussen mijn zevende en mijn veertiende heb ik in Nordrhein-Westfalen gewoond, doordat m'n vader daar ging werken. Ik heb m'n eerste taal- en literatuuronderwijs in het Duits gehad. Ik schreef ook dagboeken in het Duits, net als m'n eerste verhaal en m'n eerste gedichtjes. Het grondige Duitse taal- en literatuuronderwijs en de uitgebreide heldere grammatica hebben een diepgaande invloed op mijn schrijverschap gehad.

Dan kom je terug in Nederland, op je veertiende.

RH Ik was niet zo happy in Nederland. Op je veertiende verhuizen, dat is geen pretje, en door het andere lesprogramma (zes jaar VWO tegenover de zeven jaar op het Duitse Gymnasium) is alles vertraagd. Na het lezen van *Voor wie ik liefheb wil ik heten* van Neeltje Maria Min op mijn vijftiende ben ik poëzie gaan schrijven. Op mijn achttiende werd het echt serieus. Sindsdien schrijf ik tussen de vijftien en twintig gedichten per jaar.

Die bundel van Neeltje Maria Min hebben we toen allemaal gelezen!

RH Inderdaad! M'n vader las veel poëzie en toen ik een gedicht moest voordragen, raadde hij me Neeltje Maria Min aan. Ik begreep niet waar haar gedicht over ging, maar het resoneerde zo, ik voelde bij het lezen, dit ben ik ook, dichter. Toen ik voorgelezen had bleef het in de klas muisstil, en ik dacht dat ik het helemaal verpest had, maar toen zuchtte de leraar Nederlands en zei: 'Wat heb je een mooie stem.' Voor mij was dat een belangrijke bevestiging van het gevoel dat dit medium bij mij paste.

Zou je poëzie anders zijn geworden als je in Duitsland was gebleven?

RH Ik denk van wel. Achteraf gezien vind ik het een voordeel dat ik in Duitsland heb gewoond. Ik heb een verruimde kijk op mijn eerste taal, de taal waarin ik schrijf, weet hoe betrekkelijk die is. Dat maakt mijn poëzie misschien ook een beetje on-Hollands, ruimer. Hierdoor heb ik ook een grote nieuwsgierigheid naar andere talen gekregen, denk ik.

Vanaf je eerste bundel *Locus* schrijf je complex. Je vermengt verschillende werelden. Het is geen eenduidige poëzie, in tegenstelling tot Neeltje Maria Min. Bij jou zijn er meer lagen. Hoe heb je die bundel geschreven?

RH Die bundel was een onderzoek naar identiteit. Ik kwam er gaandeweg achter dat de verhalen uit mijn jeugd – sprookjes, maar ook verhalen uit de Griekse mythologie en de Bijbel – me hadden gevormd. Ik las ook alle boeken over droomduiding van Carl Gustav Jung, een aantal over psychoanalyse. Pas veel later, ten tijde van het verschijnen van *Geluksbrenger*, een bundel die als leesmateriaal in een psychiatrische instelling werd gebruikt, kwam ik erachter dat mijn voelende, ontdekkende manier van schrijven kan worden opgevat als een vorm van psychosynthese, als het blootleggen van onbewuste inhouden.

Je gedichten worden op die manier theatermonologen.

RH Ja, dat klopt. Al de momenten in de gedichten van *Locus* zijn keuzemomenten. Er is altijd sprake van tegengestelde krachten waar je als hoofdpersoon mee te maken hebt, net als in het echte leven: krachten van buiten en van binnen, verlangens, belangen van verschillende partijen, denkbeelden,... Alle gedichten in de bundel gaan over momenten waarop je van richting kan veranderen. Ik ervaar lezen als een van de meeste transformerende en emancipatoire bezigheden. De gedichten zijn transformaties van de hoofdpersoon. En ik hoop dat de lezer mee transformeert.

Dat doet me denken aan Rilke, die de torso van Apollo gebruikte om iets over zichzelf te zeggen. Ben je daarmee vertrouwd?

RH Rilke was een fenomeen in mijn jeugd. Hij is een van de dichters die me de magie van taal heeft laten zien. Als jonge componist heb ik een aantal van zijn gedichten op muziek gezet, al improviserend. Ik beschouwde dromen en lezen, en ook schrijven dus, als een soort zelfonderzoek en onderzoek naar de wereld en relaties. In het schrijven wilde ik al vertellend ontdekken. In eerste instantie mijzelf, mijn geliefde en de wereld. *Locus* is een en al verkenning. *Geluksbrenger* en *gestamelde werken* beschouw ik als mijn eerste volwassen bundels. Ik ben geloof ik sowieso pas op m'n veertigste volwassen geworden. Ik voel me ook nu geen 52, weet je! Ik blijf steeds zoeken, altijd een beginneling, een leerling van de taal en de muziek.

Muziek maken heb je altijd parallel gedaan. Is dat iets compleet anders voor jou?

RH Als creatief werk lijken beide natuurlijk op elkaar, maar tegelijkertijd is het ook heel anders. Woorden hebben in zichzelf een betekenis die in de loop van de geschiedenis binnen een taalgebied is gegroeid. Muziek is als genre abstracter en complexer. Een gedicht kun je in één oogopslag overzien. Je bent als lezer als het ware ook de muzikant van de tekst, voert deze, meestal in stilte, ook uit. Muziek ontwikkelt zich tijdens het luisteren pas met het verstrijken van de tijd, heeft die tijd dus letterlijk nodig om verstaan te worden, om te ontstaan en te vergaan. Daarnaast is er bij de gecomponeerde muziek sprake van een muzikant die van de partituur pas muziek maakt. Als lezer heb je die macht zelf in handen, om de tijd vorm te geven. Lezen is precies daarom zo emancipatoir. Je hebt de macht over de tekst, die is je gegeven door de schrijver. Dat is misschien het grootste geschenk dat je de lezer kan geven, de macht om samen met de tekst te kunnen voelen/denken, maar zelf ook te kiezen hoe je dit doet. Het vraagt daarom ook een *commitment* van de lezer.

Hoe verhouden muziek en poëzie zich in jouw leven tot elkaar?

RH In het dagelijkse leven strijden muziek en poëzie continu om mijn aandacht. Meestal wint de muziek het. Zo'n partituur maken kost namelijk uren werk per dag. Daarnaast zit ik altijd heel lang over alles te twijfelen. Mijn docenten compositie – Louis Andriessen en Tristan Murail – zeggen echter ook zelf dat ze niets zeker weten, en dat dat maar goed is ook, want dat ze anders wel zouden kunnen ophouden met componeren. Het hoort er blijkbaar bij. Het feit dat je niet tevreden bent, wil zeggen dat je het beter wilt doen. Dat gevoel van ontoereikendheid geeft een drive om door te gaan. Mijn poëzie plukt natuurlijk ook de vruchten van mijn ervaring in de muziek. De muziek heeft altijd een essentiële invloed op m'n poëzie gehad. Misschien gaat het dichten me daarom ook gemakkelijker af.

Je bent opgeleid als wetenschapster. Bekijk je poëzie ook vanuit die invalshoek?

RH Ja, in psychoakoestisch opzicht. Ik ben wat de poëzie betreft geïnteresseerd in stromen, stromen van betekenis, met versnellingen, vertragingen, het tegelijk optreden van betekenissen. De polyfonie van de muziek heb je in de poëzie normaliter niet, maar je bereikt iets vergelijkbaars als je een regel afbreekt en er een

nieuwe betekenis ontstaat. Dat is dan de schoonheid: woorden met verschillende betekenissen, of zinnen met meerdere betekenissen, leesmanieren. Polyfonie in de poëzie zit hem in de keuzemogelijkheden die de lezer geboden worden.

In de muziek ben ik heel erg bezig met de relaties tussen klanken en tonen, in de poëzie met de relaties tussen woorden en de stroom van woorden. Ik noem dat betekenisritme. Wat in de muziek het harmonische ritme is, ervaar ik in de poëzie als een opeenvolging van betekenissen. Is het iets wat je verwacht, past het in het voorgaande, of is het juist een sprong? Een betekenisstroom, een betekenisprong. Een beweging van betekenissen.

Maar woorden hebben ook klanken. Ontstaat poëzie uit klank? Zoals de Russische dichter Osip Mandelstam zegt: je hoort de klank al, maar je moet er het woord bij vinden.

RH Misschien. Als je bijvoorbeeld aan *automatic writing* doet, kun je wel eens denken: wat is dit nu weer? We hebben onze onbewuste verlangens, ideeën, dromen, angsten, die komen naar buiten tijdens het schrijven. En de klanken die in overeenstemming zijn met je ademen, je hartritme, het ritme van je voelen en denken.

Ik heb wel eens klankpoëzie geschreven. Dat was een zoektocht naar de innerlijke noodzaak van de taal. Ik speelde met zinnen totdat nieuwe betekenissen ontstonden. In het Engels ging dat het makkelijkst, omdat het een grammaticaal relatief vrije taal is: je kunt de zinsdelen tot op zekere hoogte door elkaar husselen; er staat dan vaak nog iets van betekenis. Het leverde een Gertrud Steinachtige poëzie op. In het Nederlands ging het al moeilijker, en in het Duits bleek het in eerste instantie zelfs onmogelijk door de rigide naamvallen, die alle zinsdelen redelijk op hun plaats houden. Als je toch doorgaat op diepere niveaus (kleinere groepjes van letters), dan breek je de taal verder af en kom je ten slotte uit bij klankpoëzie. Dan kun je helemaal losgaan. Ik zag opeens waarom Kurt Schwitters of Oskar Pastior in het Duits bij hun experimenten op juist zulke poëzie waren uitgekomen. En Stein binnen de Engelse taal op haar stijl. Blijkbaar is een dichter als Stein typisch voor haar taalgebied. En Schwitters voor het zijne. We zitten er als Nederlandstaligen zo ongeveer tussenin, en dat is interessant. Door mijn taalonderzoek ben ik erop uitgekomen dat elke taal een eigen soort poëzie heeft, die bij haar taalstructuren en syntaxis hoort. Hier zou wetenschappelijk onderzoek naar gedaan kunnen worden.

Je bent geen chemist geworden, maar een alchemist van de taal.

RH Haha, ja, misschien is dat zo.

Je sprak over 'voelen' en 'denken', hoe verhouden die zich tot elkaar?

RH Voelen en denken houden wij sinds de wetenschapsrevolutie doorgaans heel erg gescheiden. Het was toen ook noodzakelijk om helder te krijgen wat wat is. Maar in mijn ervaring liggen ze dicht bij elkaar. Antonio Damasio's boek *Looking for Spinoza* raad ik iedereen aan. Het maakt onderscheid tussen voelen en emotie. De emotie is de fysieke sensatie. Het gevoel is er zodra je de emotie een plaats geeft op de mentale plattegrond. Wanneer je de emotie een plek hebt gegeven in het lichaam, spreek je van gevoel. Dan is de emotie (be)grijpbaar geworden. Voelen en denken ervaar ik als één ding, het is een kruisbestuiving, een intuïtieve stroom. Daarover gaat m'n poëzie misschien. Over een stroom van ervaring, over het buiten de oevers treden van taal. Dingen zijn ambigu. Ik geef de lezer veel mogelijkheden om te kiezen. Ik laat zien dat een mens niet eenvormig of eenduidig is. Er zijn veel tegenstrijdige drijfveren, intenties, gevoelens, gedachten. Het kost een mens een heel leven om hier koek van te bakken. Alle kunst gaat ten slotte over menszijn: hoe werkt dat nu eigenlijk, het leven? Alles is onderzoek. Ik kan de veelheid, de ambiguïteit niet oplossen, wel omarmen. Misschien heeft het wel te maken met mededogen, voor jezelf, voor de anderen. Ik zie mezelf als een religieus iemand, al weet ik niet of er een god is. Ik heb ontzag voor de ander, een verlangen de ander te kennen, verlangen naar nabijheid.

Nu is er deze prachtige meertalige uitgave *gestammelte werke*.

Een unicum in de Europese poëzie. Dit is Europa.

RH Ja, het is een manifest voor Europa geworden. Bij mijn weten bestaat zoiets nog niet: één bundel waarin tien verschillende talen thuis zijn. In mijn ervaring is het zo dat het begrip voor elkaar begint met het proberen spreken van de taal van de ander. Je probeert eerst een 'proost' of 'hoe gaat het' of 'ik hou van jou' in andermans taal uit te spreken om een brug te slaan. Daar gaat dit boek onder meer over. Proeven hoe een andere taal voelt, zelfs al ken je de taal niet. Je kan in *gestammelte werke* een gedicht in verschillende talen voelen. Het gaat niet om het vergelijken van vertalingen, maar om het aanbieden in verschillende talen. Om een gedicht opnieuw te voelen in een nieuwe klank, met een andere syntaxis en grammatica, een heel ander achterland aan cultuur.

Dat is bijna een politiek statement.

RH Ja. Het is een politiek statement, een meertalig manifest. Het past daarom misschien ook beter in België dan in Nederland. Omdat België in beginsel een meertalig land is. Ik bewonder dat aspect, en denk dat het een positieve, zij het niet altijd een even gemakkelijke, invloed heeft op het ervaren van de eigen identiteit. Het creëert natuurlijk moeilijkheden door mogelijke polarisatie of misverstanden, maar het is ook een verrijking, als een meerduidige coherentie tussen mensen. Vaak is poëzie aan nationale grenzen gebonden. Terwijl ze erbovenuit zou moeten en kunnen stijgen. Men zegt: poëzie is wat er bij vertaling verloren gaat, maar ik denk: poëzie

is wat bij vertaling juist wordt gewonnen. Poëzie ontstaat met dat wat het karakteristieke is in de taal van de dichter. Een goede vertaler is zich hiervan bewust. Goede vertalers zijn bijna dichters. Het gaat om het voelen van taal, het laten stromen van taal in al haar eigenheid.

Rozalie Hirs

Verdere bijzonderheden - gedichten

Querido,

.. p. / € ..